

กัมรเตง อัญ : ศึกษาในประเด็นที่มาและรูปแบบการใช้คำ
Kamrateng An : Origin and Pattern of Lexical Units

วิมล เขตตะ¹ รตนดา อาจวิชัย² พยงค์ มูลวาปี³ อลิสสา เล็กวานิชย์⁴ และ ธนพล เอกพจน์⁵
Wimol Khetta¹ Ratanada Ardwichai² Payong Moonvapee³ Alisa Lekwanich⁴ and Thanpon Eakapont⁵

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาที่มาและรูปแบบการใช้คำ “กัมรเตง อัญ” ซึ่งเป็นมูลศัพท์ที่ปรากฏ ในจารึกในวัฒนธรรมเขมรยุคก่อนพระนคร และยุคสมัยพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-18)

จากการศึกษาพบว่า คำว่า “กัมรเตง อัญ” มีความหมายว่า เจ้าชีวิตของข้า ปรากฏหลักฐานในจารึกภาษาเขมรโบราณมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา โดยรูปคำที่ปรากฏในระยะแรก คือ “กมรตาง อญ” “กมรตาญ อญ” “กัมรตาง อญ” ก่อนจะคลี่คลายรูปแบบในเวลาต่อมา (ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14-18) เป็น “กมรเตง อญ” “กัมรเตง อญ” “กมรเตญ อญ” หลังสมัยพระนคร คำนี้ยังปรากฏใช้อยู่ แต่ทั้งรูปแบบและความหมายได้เปลี่ยนแปลงไปมาก โดยรูปคำปรากฏแตกต่างกันไปหลายรูปแบบ คือ คมแดง พบในเอกสารของเขมรในยุคหลังสมัยพระนคร กุมฎาแดง พบในเอกสารตำแหน่งข้าราชการสำนักของอยุธยา ใช้นำหน้าตำแหน่งนามของข้าราชการชั้นล่าง ๆ เท่านั้น

ส่วนด้านการนำไปใช้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-19 คำ “กัมรเตง อัญ” ถูกนำมาใช้ประกอบคำนำหน้าชื่อบุคคลหรือเทพเจ้า เพื่อยกย่องบูชา แต่ภายหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา พบว่าคำนี้ ถูกลดทอนความสำคัญลง และปรากฏเป็นคำนำหน้าของข้าราชการในระดับล่างเท่านั้น

ABSTRACT

The current study aimed to study origin and patterns of lexical uses of “Kamrateng An” which is a set of words appearing in inscription of Khmer culture in pre-Angkor and Angkor era (Between 657-1257).

The result of the study found that “Kamrateng An” which could be defined as “One’s Autobiography” appeared in ancient Khmer inscription from 657. The first worlds to be appeared in the inscriptions were “Kamratang An”, “Kamratan An”, Komratang An” which were changed later on 857 to 1257 to be “Kamrateng An”, Komrateng An”, and “Kamraten An”. In the post Angkor era, these words were still used, however; patterns and meaning were changed. Various patterns were found including “Khom Dang” found in Khmer document in post Angkor era and “Khumrue Dang” found in government document of Ayuthaya. The later was used only for describing lower officers’ titles.

In terms of uses, it was found that between 657-1257, the vocabulary of “Kamrateng An” were used in people and gods title to signify respect. Later in the mid-14th century, the vocabulary was derogated and used only for describing titles of lower officers.

¹ อาจารย์ หลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

² อาจารย์ หลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

³ ดร. หลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

⁴ อาจารย์ หลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

⁵ อาจารย์ หลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

บทนำ

ภาษาทุกภาษาล้วนมีการเปลี่ยนแปลง ถือเป็นกฎธรรมชาติของภาษา แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นก็เป็นในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และโดยมากจะทิ้งร่องรอยไว้ให้เห็นเป็นเค้าพอที่จะศึกษาอธิบายได้ ซึ่งศาสตร์ที่ศึกษา การเปลี่ยนแปลงของภาษานั้น มีหลายแขนง เช่น ศัพท์มูลวิทยา (Etymology) นิรุกติศาสตร์ (Philology) ภาษาศาสตร์เชิงประวัติ (Historical Linguistics) ภาษาศาสตร์เปรียบเทียบ (Comparative Linguistics) สองแขนงแรก เป็นการศึกษาภาษาที่ให้ความสำคัญกับการศึกษารูปตัวเขียนที่ปรากฏในเอกสารโบราณ โดยจะเน้นไปที่การอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปคำและความหมายเป็นสำคัญ ทั้งนี้ นักวิชาการในกลุ่มนี้เชื่อว่า การศึกษาเสียงจากรูปคำเขียนนั้นเป็นเรื่องยากและไม่แน่นอนจึงไม่ให้ความสำคัญกับหน่วยเสียงส่วนสองแขนงหลัง เดิมโตมาจาก หลักนิรุกติศาสตร์ที่มีมาก่อน เป็นการศึกษาภาษาที่ให้ความสำคัญกับการอธิบายกระบวนการกลายเสียง โดยเห็นว่าการสืบสร้างคำในภาษาไม่สามารถเปรียบเทียบภาษาได้โดยการเทียบตัวเขียน แต่ต้องเทียบเสียง การศึกษาภาษาตามแนวนี้จุดประสงค์ก็เพื่อหาที่มาและความใกล้ชิดเกี่ยวเนื่องของภาษาต่างๆ ในโลก

สำหรับบทความนี้เป็นการศึกษาคำ “กัมรเตง อัญ” ที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึก ซึ่งเป็นรูปคำเขียน ฉะนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจะเลือกอธิบายในเชิงนิรุกติศาสตร์ โดยมีจุดประสงค์เพื่ออธิบายถึงที่มา และวิวัฒนาการทางรูปแบบคำ รวมถึงลักษณะการใช้คำ

กัมรเตง อัญ : ความหมาย และวิวัฒนาการของรูปคำ

คำว่า “กัมรเตง อัญ” (รูปคำที่ปรากฏตามจารึก “กัมรเตง อัญ” อ่านว่า กัม-ระ-เตง-อัญ) เป็นภาษาเขมรโบราณ รูปศัพท์ที่ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ “กัมรเตง” ที่มีความหมายว่า เจ้า ผู้เป็นใหญ่ กับคำว่า “อัญ” ที่มีความหมายว่า “กุ” สองคำนี้เมื่อนำมารวมกันจึงได้ความหมายว่า “เจ้ากุ” หรือ “เจ้าชีวิตของข้า” (ในหนังสือ an Old Khmer-French-English Dictionary ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมอีกว่า “Our lady” หรือ พระนางผู้เป็นเข้าอยู่หัวของเร ทั้งนี้เพราะคำว่า กัมรเตงอัญยังใช้นำหน้านามของชื่อวงศ์ฝ่ายหญิงด้วย เช่น กัมรเตงอัญศรีวิไลลักษณ์มหาเทวี (จารึกวังสวนผักกาด พ.ศ.1559) มเหสีของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1) ในวัฒนธรรมเขมรโบราณได้นำคำนี้มาใช้เป็นคำประกอบหน้าตำแหน่งนามเพื่อใช้ชานามยศ และบ่งบอกถึงสถานภาพของบุคคล และเทพเจ้า

รูปคำ “กัมรเตง อัญ” มีปรากฏในจารึกในวัฒนธรรมเขมรโบราณหลายแห่งและต่างยุคต่างสมัยกันอีกทั้งยังเขียนต่างกันไปหลายรูปแบบ คือ “กัมรเตง อัญ” (จารึก K.149, K.600,

K.54, K.44, K.137, K.561 จารึกวัดทองทั่ว พ.ศ.1158-1178) “กัมรตาณ อัญ” (จารึกวัดทองทั่ว, จารึกภูมิเจเรีย พุทธศตวรรษที่ 12, จารึกภูมิคอมเรียง พ.ศ.1227) “กัมรตาง อัญ” (จารึก K.582, จารึกหินซอน อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดนครราชสีมา พุทธศตวรรษที่ 13-14) “กัมรเตง อัญ” (จารึกเนินสระบัว พ.ศ. 1304, จารึกบ่ออิกา พ.ศ.1411) “กัมรเตง อัญ” และ “กัมรเตณ อัญ” (จารึกศักดิ์ก้อกรม 1 พ.ศ.1480)

รูปคำที่ปรากฏในจารึกเหล่านี้แม้มีรูปคำต่างกันไปบ้าง แต่เมื่อพิจารณาจากลักษณะการใช้แล้ว เห็นว่าทั้งหมดใช้เป็นคำประกอบหน้าตำแหน่งนามของบุคคล หรือเทพเจ้า เพื่อใช้แสดงสถานะทางสังคมและเพื่อยกย่องบูชาเหมือนกันทั้งสิ้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า รูปคำทั้งหมดข้างต้นเป็นคำเดียวกัน เพียงแต่เขียนต่างกันไปตาม ความนิยมในแต่ละพื้นที่ถิ่น ในแต่ละยุคแต่ละสมัยเท่านั้น และหากจะลำดับความก่อนหลังเพื่อแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของคำว่า “กัมรเตงอัญ” นี้ อาจกล่าวได้ว่ารูปคำที่เก่าที่สุดที่พบในจารึกนั้น คือ “กัมรตาง อัญ” ซึ่งรูปคำดังกล่าวจะปรากฏอยู่ในจารึกที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 หลักฐานที่เก่าที่สุดพบในจารึกสมัยพระเจ้าอิศานวรมัน (พ.ศ. 1158-1178) คือ จารึก K.149 ซึ่งคำ “กัมรตาง อัญ” ที่ปรากฏในจารึกดังกล่าวนี้ถูกนำมาใช้เป็นคำประกอบหน้าพระนามของพระมหากษัตริย์ คือ วรรษกัมรตางอัญศรีภวรวรมัน (วรรษ กัมรตาง อัญ ศรีภวรวรมม) วรรษกัมรตางอัญศรีมเหศวรวรมัน (วรรษ กัมรตาง อัญ ศรีมเหศวรวรมม) และ วรรษกัมรตางอัญศรีอิศานวรมัน (วรรษ กัมรตาง อัญ ศรีอิศานวรมม) นอกจากนี้ในจารึกยุคสมัยเดียวกัน คือ จารึกที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี เนื้อความกล่าวถึง พระราชโองการของพระเจ้าอิศานวรมัน ได้ปรากฏรูปคำที่แตกต่างออกไปคือ “กัมรตาณ อัญ” (รูปพยัญชนะท้าย ึง เปลี่ยน เป็น ญ) แต่เนื่องจากข้อความต่อนี้ตัวอักษรลบเลือนหายไปทั้งบรรทัด จึงไม่ทราบว่าเป็นนามที่ตามหลังเป็นนามของอะไร แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากข้อความก่อนหน้านั้นที่กล่าวถึงการอุทิศข้าวของ ก็อาจเป็นไปได้ว่า ชื่อที่ตามหลังนั้นเป็นพระนามของเทพเจ้า

รูปคำ “กัมรตาง อัญ” และ “กัมรตาณ อัญ” ใช้นำมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 ดังปรากฏหลักฐานในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1194-1209) คือ จารึกภูมิเจเรีย (ภูมิไทร) พบที่อำเภอคงพิสัย จังหวัดกำแพงเพชร ประเทศกัมพูชา เนื้อความกล่าวถึงการทำบุญของไปญ์ผู้หนึ่ง มีการถวายสิ่งของ เช่น ข้าวทาส ที่เพาะปลูกหมาก มะพร้าว ถวายแด่เทพเจ้า คือ “วรรษ กัมรตาณ อัญ นารายณ” (พระกัมรตาณอัญนารายณ-เมื่อเทียบกับความในตอนแรกที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต หมายถึง พระวิษณุ) “วรรษ กัมรตาณ อัญ ศรีกิลวาสุเทว” (พระกัมรตาณอัญกิลวาสุเทพ-อีกนามหนึ่งของพระวิษณุ)

ส่วนจารึกภูมิภุมเรียง (พ.ศ.1227 ตรงกับรัชสมัย พระเจ้ามนทิวรมัน กษัตริย์แห่งเจนละ ครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 1224-7) พบที่จังหวัดกันตลัด ประเทศกัมพูชา ได้กล่าวถึง มรตายุ เทวสวามี ได้เป็นผู้ทำพิธีทูลสดัทรถวายแต่เทพ “กมรตายุ อยุ ศรี เกทาเรศวร”(กมรตายุอัยุศรีเกทาเรศวร-เป็นพระนามหนึ่งของพระอิศวร) จะเห็นว่าคำนำหน้าชื่อเทพในจารึกหลักนี้เป็นคำเดียวกันกับที่ใช้ในจารึกภูมิเจเรียง แต่อย่างไรก็ตามชื่อเทพองค์เดียวกันนี้ ได้ปรากฏอีกครั้งในจารึก K.582 แต่คำนำหน้าชื่อใช้รูปเป็น “กมรตาง อยุ” (เดิม นคหิตที่อักษร ก. และเปลี่ยนรูปตัวสะกด ญ เป็น ง) แต่จากการพิจารณารูปตัวอักษรและเนื้อความที่ปรากฏในจารึก K.582 พบว่าเป็นจารึกที่มีอายุอยู่ในรุ่นเดียวกับจารึกภูมิภุมเรียง ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวทั้งรูป “กมรตายุ อยุ” และ “กมรตาง อยุ” เป็นคำที่มีความหมายเดียวกัน แต่ต่างกันเพียงรูปเท่านั้น

รูปคำของคำว่า “กมรตาง อยุ” นี้ปรากฏอีกในจารึกที่พบในภาคอีสานของประเทศไทย คือ จารึกหินซอน 1 (จารึกในประเทศไทย เล่ม 1, 2529: 251-262) อำเภอบึงทองชัย จังหวัดนครราชสีมา จากรูปอักษรที่ปรากฏบนจารึกหลักนี้สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื้อความในจารึกเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา กล่าวถึงการสร้างเสมาหิน รวมถึงการอุทิศข้าวของข้าทาส ให้กับวัดและคณะสงฆ์ และยังสร้างวัด อุทิศข้าวของ ข้าทาส ในจำนวนเท่ากันถวายแด่พระภิกษุศรียุทธเสศวร อินทรวรรณจักรพรรดิ และวระ กมรตาง อยุ ศรีโสทรธรรมะ และวระ กมรตาง อยุ ศรีจักรพรรดิ พระนามเหล่านี้ น่าจะหมายถึงชื่อเทพ หรือรูปเคารพในพุทธศาสนา และในจารึกหลักเดียวกันนี้ ก็ได้ปรากฏรูปคำ “กมรเตง อยุ” เป็นครั้งแรก โดยปรากฏอยู่หน้าตำแหน่งนามของบุคคลสำคัญที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนาที่มีสมณศักดิ์สูง คือท่าน “กมรเตง อยุ ศรีราชภิกษุ” ท่านผู้นี้คือผู้ที่สร้างเสมาหิน และวัด พร้อมอุทิศข้าวของ ข้าทาส ดังที่กล่าวมา และหลังจากนั้นมารูปคำ “กมรเตง อยุ” ก็ถูกนำมาใช้แทนที่รูปคำ “กมรตายุ อยุ” และ “กมรตาง อยุ” ตลอดมา (เปลี่ยนรูปสระอา ในคำว่า ตาง เป็นสระเอ “เตง”) โดยเริ่มตั้งแต่จารึกหินซอน 2 (พุทธศตวรรษที่ 13) จารึกเนินสระบัว (พ.ศ.1304-จารึกในประเทศไทย เล่ม 1, 2529 : 179-186) ซึ่งรูปคำที่ปรากฏในจารึกเหล่านี้ จะใช้ “กมรเตง อยุ” ทุกแห่ง

จากหลักฐานที่ยกมาอ้างทั้งหมดนี้ จะเห็นว่ารูปคำเดิมของคำว่า กมรเตง อยุ นั้นคลี่คลายมาจาก รูปคำ “กมรตาง อยุ” และ “กมรตายุ อยุ” (บางแห่งเดิมนคหิตที่พยัญชนะ ก) โดยปรากฏหลักฐานครั้งแรกในจารึกสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 (จารึก K149, K600, K54, จารึกวัดทองทั่ว ฯลฯ) และใช้ต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 (จารึกภูมิเจเรียง, จารึกภูมิภุมเรียง)

ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 14 ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปสระจาก อา เป็น เอ คือ กมรตาณ/กมรตาง เป็น กมรเตง/กมรเตง (จารึกหินซอน 2, จารึกเนินสระบัว พ.ศ. 1304) แต่รูปพยัญชนะท้ายก็ยังคงมีการใช้ปะปนกันอยู่ระหว่างพยัญชนะ ง และ ญ ซึ่งพบหลักฐานว่ายังใช้ปะปนกันมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ดังปรากฏในจารึกสติกก้อกรม 1 (พ.ศ. 1480-จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 36-42) ซึ่งพบทั้งรูปคำ “กมรเตง อยุ” และ “กมรเตณ อยุ” ใช้ปะปนกัน แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาก็ปรากฏรูปคำ “กมรเตง อยุ” เพียงรูปเดียว (บางแห่งเดิมนคหิตที่พยัญชนะ ก)

เกี่ยวกับที่มาของคำว่า กมรเตง อยุ นี้ ศาสตราจารย์ สุธิงค์ พงศ์ไพบูลย์ (2505) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในเมืองนครศรีธรรมราชของมลายูมีคำว่า Daeng ซึ่งเป็นคำบอกตำแหน่ง พวกอีกที่มีตำแหน่งเป็นหัวหน้า และคำว่า เตง (แดง) ในภาษาเขมร ก็อาจได้รับอิทธิพลไปจากคำว่า Daeng ในภาษาชวา ในประเด็นนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ มีความเห็นสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกับสุธิงค์ พงศ์ไพบูลย์ พร้อมทั้งอธิบายขยายความของการคลี่คลายคำว่า “เตง” ไปสู่ “กมรเตง อยุ” ไว้ดังนี้ (จิตร ภูมิศักดิ์. 2548 : 322-323)

“คราวนี้ก็มีมาถึงรากเหง้าเดิมของคำ กมรเตง หรือกมรแดง คำนี้เป็นคำที่ลงอุปสรรคตามแบบเขมรเสียหลายชั้นแล้ว คำเดิมแท้ ๆ มีอยู่เพียงคำเดียว คือ เตง (หรือแดง) เป็นคำสำหรับเรียกนำหน้าชื่อคนอย่างยกย่อง ทำนองว่า คุณ หรือท่าน ของไทยเราเดี๋ยวนี้ คำ “เตง” (หรือแดง) นี้มีพบอยู่ในจารึกเขมรโบราณทั่วไป จาก เตง หรือ แแดง ได้มีการลงอุปสรรคเป็น แสดง หรือ (แสดง) เป็นคำเรียกพวกนักบวช หรือพราหมณ์ในสมัยสังคมาทาสของเขมรซึ่งพราหมณ์มีอิทธิพลมาก ถ้ายกย่องมากหน่อยก็เติมท้ายด้วยว่า แสดง อยุ หรือ (แสดง อยุ) คำนี้จะได้พบเสมอในจารึกเขมรสมัยพระนครหลวง.... ต่อจาก แสดง หรือแสดง ก็มีการลงอุปสรรคอื่นลงอีกเป็น ก แสดง (คือ กำแสดง หรือกำแสดง) เป็นคำเรียกยศที่สูงกว่า แสดง ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง อีกทางหนึ่ง เอาคำว่า เตง หรือแดง มาลงอุปสรรคเป็น ผแดง หรือ ผแดง... ในอีกทางหนึ่ง เขมรโบราณเอาคำ เตง หรือแดง มาลงอุปสรรคเป็น มรเตง ใช้เป็นคำเรียกชื่อพวกนายทาสและผู้มีบรรดาศักดิ์ของสังคมาทาสของเขมรโบราณ แล้วจากคำนี้ยังลงอุปสรรคซ้อนอีกชั้นหนึ่งเป็น อมรเตง เป็นคำเรียกยกย่องสูงขึ้นไปอีกชั้น... ในอีกทางหนึ่ง เอาคำ มรเตง มาลงอุปสรรคซ้อนกันเป็น กมรเตง หรือ กมรแดง ใช้เป็นคำเรียก

พราหมณ์ เทวรูป พุทธรูป เป็นบรรดาศักดิ์และเป็นคำประกอบหน้าพระนามกษัตริย์ด้วย”

อย่างไรก็ตาม คำว่า “กมรเตง” ยังมีปรากฏอยู่ในจารึกภาษามอญโบราณที่พบอยู่ในภาคอีสานของไทยด้วย คือจารึกหลังพระพิมพ์นาคูน 1 (พุทธศตวรรษที่ 13-14) ซึ่งผู้เชี่ยวชาญภาษามอญโบราณ นายจำปา เอื่องเจริญ ได้แปลคำว่า “กมรเตง” ที่ปรากฏในจารึกหลังนี้ไว้ 2 ความหมาย คือ 1) ชื่อเฉพาะ 2) พระมหากษัตริย์ และ อานอกเสียงว่า “กอมรเตาญ” จะเห็นว่าคำที่ออกเสียงในภาษามอญโบราณนี้คล้ายกับรูปคำว่า “กมรตาณ” ที่ปรากฏในจารึกภาษาเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ฉะนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าคำดังกล่าวนี้อาจเป็นคำศัพท์ดั้งเดิมที่ใช้ตรงกันทั้งในภาษามอญ และเขมร (ภาษาทั้ง 2 เป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลภาษาเดียวกันคือ ออสโตรเอเชียติก) และอาจไม่เกี่ยวข้องกับคำว่า Daeng ในภาษาชวาก็เป็นไปได้

กัมรเตงอัญ : รูปแบบการใช้

ส่วนรูปแบบการใช้ มีการนำมาใช้ประกอบหน้าตำแหน่งนาม เพื่อยกย่องหรือแสดงสถานภาพทางสังคมของบุคคลชั้นสูง ตั้งแต่ระดับขุนนางสำคัญในราชสำนัก พราหมณ์ กษัตริย์ และเชื้อวงศ์อื่น ๆ จนถึงเทพเจ้าทั้งในศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยบางครั้งจะมีคำประกอบเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อแสดงฐานะหรือลำดับชั้นทางสังคมของบุคคลนั้น ๆ ซึ่งอาจแบ่งกล่าวได้ดังนี้

1. ใช้เป็นคำประกอบหน้าพระนามกษัตริย์

ในยุคก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จะสถาปนาลัทธิเทวราชขึ้นในอาณาจักรกัมพูชานั้น คำที่ใช้หน้าหน้าพระมหากษัตริย์ในภาษาเขมรจะใช้เหมือนกับคำนำหน้านามเทพเจ้า และต่างจากคำประกอบหน้าตำแหน่งนามของพราหมณ์และขุนนางชั้นสูง เพียงแต่มีคำว่า วรรษ นำหน้า กมรตง อณ และมีคำว่า วรมัน ต่อท้ายพระนามเท่านั้น (เทพเจ้าหรือรูปเคารพจะไม่มีคำว่า วรมัน ต่อท้าย) ดังปรากฏหลักฐานในจารึก K.149 (พุทธศตวรรษที่ 12) ที่ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในอาณาจักรเขมร สมัยเจนละ 3 พระองค์ คือ วรรษกัมรตงอัญศรีภวรมัน (วรรษ กมรตง อณ ศรีภวรมณ) วรรษกัมรตงอัญศรีมณฑทวรมัน (วรรษ กมรตง อณ ศรีมณฑทวรมณ) และวรรษกัมรตงอัญศรีอิสานวรมัน (วรรษ กมรตง อณ ศรีอิสานวรมณ) ซึ่งการขนานยศพระมหากษัตริย์เช่นนี้น่าจะใช้กันมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 14 ครั้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์และได้รวบรวมอาณาจักรกัมพูชาเข้าเป็นปึกแผ่นอีกครั้ง เมื่อ พ.ศ. 1342 (G. Coedès. 1964 : 205) พระองค์ได้สถาปนาลัทธิเทวราชขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักในการปกครองอาณาจักรของพระองค์ ซึ่งตามคติความเชื่อแบบลัทธิ

เทวราช เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ คือ เทพเจ้าที่อวตารลงมาปกครองโลกมนุษย์ ดังนั้นเพื่อแสดงถึงความเป็นเทพเจ้า นามพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อ ๆ มา จึงมักมีคำประกอบพระนามที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ทั้งนี้ด้วยถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นบุคคลที่มีอาญาสิทธิสูงสุด มีสถานะภาพเปรียบประดุจเทพเจ้า พระนามของพระองค์จึงต้องมีลักษณะพิเศษที่แสดงให้เห็นถึงความสูงส่งของพระองค์ ฉะนั้นนอกจากคำว่า “กมรเตง อณ” อันเป็นคำยกย่องที่มีความหมายว่า เจ้าของกูแล้ว เพื่อให้แตกต่างและดูสูงส่งกว่าข้าราชการบริวาร ขุนนาง หรือเชื้อวงศ์อื่น ๆ พระนามของพระองค์จึงต้องมีคำประกอบที่แสดงถึงอำนาจและความสูงส่งไปด้วยเสมอ ซึ่งจากหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระนคร พบว่านามของพระมหากษัตริย์เขมรโบราณมักจะมีคำว่า วรรษ ปาต (พระบาท), ฐิติวรรษปาต (ฐิติพระบาท), ฐิติเชิง (ฐิติเชิง) ประกอบคำ “วรรษ กมรเตง อณ” เสมอเพื่อบ่งบอกถึงอำนาจของพระองค์ว่าอยู่เหนือประชาชนทั้งปวง (ประชาชนเปรียบประดุจฝุ่นใต้ฝ่าเท้า) และเพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งประดุจเทพเจ้า และ/หรือ อาจเพื่อเป็นการยืนยันสถานภาพความเป็นองค์อวตารของเทพในตัวพระมหากษัตริย์ จึงต้องมีคำว่า เทวะ หรือเทพ ต่อท้ายพระนามด้วย เช่น (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3-4, 2529)

ฐิติเชิงวรรษกัมรเตงอัญศรีนทวรมันเทวะ
(จารึกปราสาทพนมวัน 1 พ.ศ. 1544)

ฐิติเชิงวรรษกัมรเตงอัญศรียโสวรมันเทวะ
(จารึกปราสาทพนมวัน 1 พ.ศ. 1544)

ฐิติเชิงวรรษกัมรเตงอัญศรีชัยวรมันเทวะ
(จารึกชัยวรมัน จังหวัดลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 15)

วรรษปาตกัมรเตงก่าตวนอัญศรีสุรยวรมันเทวะ
(จารึกพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พ.ศ. 1551, จารึกศาลสูงภาษาเขมร
หลักที่ 1 จังหวัดลพบุรี พ.ศ. 1568)

ฐิติวรรษปาตกัมรเตงก่าตวนอัญศรีสุรยวรมัน
เทวะ (จารึกวงษ์สวนผักกาด พ.ศ. 1559)

วรรษปาตกัมรเตงอัญศรีธรมินทวรมันเทวะ
(จารึกที่ปราสาทเตตรา ประเทศกัมพูชา)

วรรษปาตกัมรเตงอัญศรีชัยวรมันเทวะ (จารึก
บนสังข์สำริด พ.ศ. 1739 พบที่จังหวัดปราจีนบุรี)

ฐิติวรรษปาตฐิติเชิงวรรษกัมรเตงอัญศรีชัยวรมัน
เทวะ (จารึกกระเบื้องชั้นในของปราสาทบายาน)

จากนามพระมหากษัตริย์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า คำว่า “กมรเตง อณ” ที่ใช้ประกอบหน้าพระนามพระมหากษัตริย์นั้นจะมีคำว่า “วรรษปาต” (พระบาท) หรือ “ฐิติวรรษปาต” (ฐิติพระบาท) หรือ “ฐิติเชิง” (ฐิติเชิง) ประกอบอยู่ทุกคำ และที่สำคัญจะต้องมีคำว่า เทวะ ต่อท้ายพระนามเสมอ

คำนำหน้า “อุลีพระบาท หรือ อุลีเซิง” นั้นแปลว่า “ละอองเท้า” ใช้ซ้อนทั้งภาษาเขมรและภาษาสันสกฤต ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาไทยว่า “ได้ฝ่าละอองอุลีพระบาท” เป็นคำที่มีความหมายโดยนัยยะ ที่สื่อถึงพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ที่มีอยู่เหนือปวงประชา ผู้อยู่ใต้การปกครองทั้งปวง

ส่วนคำว่า วุระบาท (พระบาท) นั้น บางครั้งก็ใช้โดยไม่มีคำว่า “กมรเตง อล” ตาม ถ้าอยู่ในกรณีที่กำลังถึงพระนามกษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วตามธรรมเนียมเขมรโบราณ กษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วจะได้รับการถวายพระนามใหม่ ซึ่งลักษณะนี้จะไม่ปรากฏในสมัยก่อนพระนคร ดังตัวอย่างพระนามที่ปรากฏอยู่ในจารึกสติกกอกม 2 (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 181-227) เช่น วุระปาทปรเมศวร (พระเจ้าชัยวรมันที่ 2) วุระปาทวิษณุโลก (พระเจ้าชัยวรมันที่ 3) วุระปาทปรเมศวรโลก (พระเจ้าไชยวรมันที่ 2) เป็นต้น

ในขณะที่เดียวกันหากต้องการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ แต่มีได้ต้องการที่จะเจาะจงลงไปว่าหมายถึงพระองค์ใด ก็มักจะใช้คำว่า กมรเตง โดต ๆ เช่นเรียกว่า “กมรเตงไผทโรว์” (จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 1-จารึกในประเทศไทย เล่ม 1, 2529 : 164-170) “กมรเตงไผทโรว์” (จารึกที่ปราสาทพิฆานอากาศ) ไผทโรว์รูปคำเขมรปัจจุบันเขียนเป็น ไผทโรว์ แปลว่า แผ่นดินต่ำ คือ โลก “กมรเตงไผทโรว์” ก็คือเจ้าโลก ซึ่งหมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน หรือผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน ตามสำนวนไทยนั่นเอง

นอกจากนี้ จากรายพระนามพระมหากษัตริย์ที่กล่าวมา จะสังเกตว่าบางพระนามมีคำว่า **ก่าตวน** (ก่าตวน) ต่อท้าย “กมรเตง” อยู่ ซึ่งคำว่า **ก่าตวน** นี้ แต่เดิมศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (1964 : 248) เสนอว่าเป็นคำที่รับเอามาจากภาษาชวา รูปคำเดิมคือ “ตวน” หมายถึงผู้เป็นนาย หรือเป็นเจ้าของ (ทาส) มาลงอุปสรรคแบบเขมรเป็น ก่าตวน (ออกเสียงก่าตวน) แล้วนำมาแทรกในคำนำหน้าพระนามกษัตริย์โดยเฉพาะพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งเดิมเชื่อกันว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่เสด็จมาจากนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ ต่อมาภายหลังศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้เสนอแนวคิดนี้ใหม่ โดยท่านเสนอว่า คำว่า ก่าตวน เป็นคำที่มีใช้ในภาษาเขมรมาแต่เดิม และการนำมาแทรกในพระนามของพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องการแสดงให้เห็นว่า พระองค์สืบสายมาทางพระราชมารดา (ในหนังสือ an Old Khmer-French-English Dictionary ให้คำจำกัดความ ก่าตวน (kampton, kamtvan) ว่า “Descendants of the same grand-mother, relatives on the mother-side”)

คำว่า กมรเตง อล นี้ นอกจากใช้คำนำหน้าพระนามกษัตริย์เขมรสมัยพระนครแล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่า กษัตริย์ในดินแดนอื่นก็นำไปใช้ด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่าง จารึกบน

ฐานพระพุทธรูปวัดหัวเวียง พ.ศ. 1726 (จารึกในประเทศไทย เล่ม 4, 2529 : 117-125) อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ปรากฏพระนามกษัตริย์พระองค์หนึ่งมีนามว่า “กมรเตง อลมหาราช ศรีมัตไตรโลกยราช เมลิกษุณนพรมมเทว” (กมรเตงอยู่ ศรีมัตไตรโลกยราช เมลิกษุณนพรมมเทว) และในสมัยสุโขทัย ก็มีหลักฐานปรากฏว่า ได้มีการนำคำ กมรเตง อล มาใช้คำนำหน้านามกษัตริย์บางพระองค์เช่นกัน เช่น ในจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร (หลักที่ 4) เรียกพ่อขุนรามคำแหงว่า “พระบาทกมรเตงอยู่ ศรีรามราช” เรียก พระยาลิไทยเมื่อยังไม่เสวยราชย์ว่า “พระบาทกมรเตงอยู่ ฤไทยราช” และเมื่อเสวยราชย์แล้วเรียกว่า “พระบาทกมรเตงอยู่ศรีสุรยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช” (จารึกสมัยสุโขทัย, 2526 : 222-241) และในจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ 2) ก็ได้กล่าวถึงว่าพ่อขุนผาเมืองขึ้นได้รับพระราชทานนาม “กมรเตงอยู่” มาจากกษัตริย์เขมร แต่พระองค์ก็ได้พระราชทานนามนี้ต่อกับพ่อขุนบางกลางทาว หรือพ่อขุนศรีอินทราดินทราทิตย์ (จารึกสมัยสุโขทัย, 2526 : 58-79)

2) ใช้ประกอบหน้าตำแหน่งนามของขุนนางชั้นสูง

จากข้อมูลในศิลาจารึกสมัยพระนคร พบว่าตำแหน่งราชการต่าง ๆ ในราชสำนักเขมรโบราณ มีการใช้คำนำหน้าชื่อยศตำแหน่ง เพื่อแสดงสถานะภาพหรือระดับชั้น คล้ายกับการตั้งตำแหน่งยศศักดิ์ในสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ ที่เรียกคำนำหน้าชื่อยศขุนนางเป็น ขุน หมื่น พระ พระยา เจ้าพระยาสมเด็จพระเจ้าพระยา เป็นต้น สำหรับราชสำนักเขมรในสมัยพระนคร จากหลักฐานที่พบอาจวางคำนำหน้าชื่อยศขุนนางตามตำแหน่งจากสูงไปหาต่ำได้ดังนี้

- วุระกมรเตง อล (พระกมรเตงอัญ)
- กมรเตงอล (กมรเตงอัญ)
- อมรเตง (อมรเตง)
- มรเตง หรือ หรือ มรเตญ หรือ มรตาญ (มรเตง, มรเตญ, มรตาญ)
- ก่แสดง อล, ก่แสดง อล (ก่าแสดงอัญ, ก่าแสดงอัญ)
- แสดง อล, แสดง อล (แสดงอัญ, แสดงอัญ)
- แสดง (แสดง)
- เตงตวน (เตงตวน)
- เตง (เตง)

จากลำดับชั้นที่ยกมานี้ วุระ กมรเตง อล เป็นชั้นยศสูงสุด รองลงมาคือ กมรเตง อล คำประกอบหน้าแสดงชั้นยศเหล่านี้ จะต่างจากคำประกอบหน้าพระนามพระเจ้าแผ่นดินตรงที่จะไม่มีคำว่า วุระ ปาท, อุลี วุระปาท อุลีเซิง, ประกอบและที่สำคัญจะไม่มีคำว่า เทวะ ต่อท้ายนาม และโดยมากจะเป็น

ชั้นยศของขุนนางชั้นสูงในระดับผู้ปกครองหัวเมืองใหญ่หรือบรรดาเชื้อวงศ์ ซึ่งหากเป็นเชื้อวงศ์ หรือสายสกุล ก็มักจะมีคำว่า วรมัน ต่อท้าย เช่น

วระ กมรเตงอล ศรีนรินปดินทรวรมม (พระกัมรเตงอัญศรีนรินปดินทรวรมม-จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 พ.ศ. 1551)

วระ กมรเตงอล ศรีวีเรนทราธิปติวรมม (พระกัมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรมม) แห่งเมืองโลกพุก ขุนนางผู้นี้คือผู้ที่พระเจ้าอรรณมหารวรมันส่งมาปกครองเมืองฝาย

3) ใช้เป็นคำประกอบหน้าตำแหน่งนามของพราหมณ์ผู้ถือบวชและพราหมณ์พิธี รวมถึง พระในพระพุทธรูปด้วย คำประกอบหน้าตำแหน่งนามที่ใช้กับบุคคลกลุ่มนี้โดยทั่วไปมีระดับชั้นยศที่ใช้เรียกกันเหมือนกับกลุ่มขุนนาง ซึ่งพราหมณ์ หรือพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ผู้ใดมีคำ กมรเตง อล ประกอบหน้าตำแหน่งนามนั้น มักเป็นพราหมณ์ หรือพระสงฆ์ที่มีบทบาทอยู่ในราชสำนัก หรือตามหัวเมืองใหญ่ ซึ่งตำแหน่งนี้โดยทั่วไปจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งส่วนใหญ่เป็นพราหมณ์พิธีในศาสนาฮินดู แต่ในศาสนาพุทธก็มีหลักฐานปรากฏอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น กัมรเตง อล ศรีราชภิกษุ ที่ปรากฏนามอยู่ในจารึกหินซอน 1 (จารึกในประเทศไทย เล่ม 1, 2529 : 251-262) เป็นต้น ส่วนพราหมณ์ในศาสนาฮินดู ที่สำคัญ เช่น วระกัมรเตงอลศิวทาสคุณโฆ (พระกมรเตงอัญศิวทาสคุณโฆ) พระสภาแห่งกัมรเตงชคตศรีพฤทเธศวร เมืองสตุกอ่าพิล (จารึกวัดสระกำแพงใหญ่ พ.ศ. 1585-จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 171-175) เป็นต้น แต่หากเป็นพราหมณ์ผู้ถือบวช หรือพราหมณ์พิธีที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง ก็มักมีคำประกอบเติมเข้ามาเพื่อแสดงสถานภาพตามลำดับชั้นไป เริ่มตั้งแต่เติมคำบัณฑิตต่อท้ายชื่อตำแหน่งยศ เช่น วระกมรเตงอลศรีปฤถิวินเรนทรบัณฑิต (พระกมรเตงอัญศรีปฤถิวินทรบัณฑิต) ซึ่งเป็นพระสภาชั้นเอกแห่งเมืองกุดีรุง (จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664-จารึกในประเทศไทย เล่ม 4 : 77-95) นอกจากนี้ยังมีพราหมณ์ที่ได้รับการแต่งตั้งพิเศษจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพราหมณ์ที่ทำหน้าที่เป็นราชครูของพระมหากษัตริย์ หรือเป็นเชื้อวงศ์สำคัญ พราหมณ์ที่ได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งสำคัญซึ่งจากหลักฐานศิลาจารึกพบอย่างน้อย 2 ท่าน คือ

ท่านแรกมีนามปรากฏในจารึกว่า ภควตปาทกมรเตงอลตคุศรีทิวากรบัณฑิต (ภควตปาทกมรเตงอัญตคุศรีทิวากรบัณฑิต) พราหมณ์ผู้นี้มีประวัติปรากฏอยู่ในจารึกเขาพระวิหาร 2 (พ.ศ. 1664) ซึ่งกล่าวว่าเดิมเป็นพราหมณ์พิธีประจำเมืองพุนนทนะง (เมืองประจวบ) มีตำแหน่งชั้นตรี เป็นผู้เชี่ยวชาญทางระเบียบประเพณี ในสมัยรัชกาลของพระเจ้าอุทยาทิตย

วรมัน ได้ทรงดำริที่จะสร้างคิวงสิงคทอง จึงได้อัญเชิญท่านผู้นี้มาเป็นผู้ทำพิธี ต่อมาในสมัยพระเจ้าพรหมวรมันพราหมณ์ทิวากรก็ได้รับอัญเชิญให้ทำหน้าที่เป็นประธานใหม่ขึ้น 4 ครั้งถึงในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 พราหมณ์ทิวากรก็ได้รับอัญเชิญให้มาเป็นพระครูทำราชาภิเษก และทำการบวงสรวงในการประกอบพิธีกรรมทั้งปวง ด้วยเหตุนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 จึงพระราชทานนามให้ท่านว่า “ภควตปาทกมรเตงอัญตคุศรีทิวากรบัณฑิต” คำว่า “ภควต” นี้ แปลว่า ผู้ควรเคารพ เป็นคำที่ใช้เรียกนำหน้าชื่อนักบวชในศาสนาฮินดูและพุทธที่มีชื่อเสียง เพื่อแสดงความเคารพยกย่องอย่างสูง ต่อมาในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พราหมณ์ผู้นี้ก็ได้รับพระราชทานนามว่า “อูลีเซ็งกัมรเตงอัญศรีทิวากรบัณฑิต” จะสังเกตว่ามีคำ อูลีเซ็ง (ละอองแก้ว) อันเป็นคำที่ใช้กับกษัตริย์ มาแทนคำ ภควต ทั้งนี้สันนิษฐานว่า เพื่อต้องการยกย่องให้สูงกว่าพราหมณ์โดยทั่วไป

ท่านที่ 2 คือ อูลีเซ็งวระกมรเตงอล ศรีชเยนทรวรมม (อูลีเซ็งพระกมรเตงอัญศรีชเยนทรวรมม) ท่านผู้นี้มีประวัติปรากฏอยู่ในจารึกศักดิ์กอกกรม 2 (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 181-227) เดิมท่านเป็นหลานของท่านศิวาจารย์ ตำแหน่งเดิมในสมัยเป็นพราหมณ์ผู้ถือบวช คือ เสตงอลสทาศิวะ ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ได้เป็นผู้ปฏิบัติพระเทวราช ฐานะประธานของสายสกุล ต่อมาพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ขอให้สละสมณเพศและทรงยกพระราชธิดาที่เกิดจากพระมเหสี คือ เจ้าหญิงศรีวิมลกษมี ให้สมรสด้วย จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น กเสตง ศรีชเยนทรบัณฑิต เป็นราชบุโรหิตประธานข้าราชการทั้งปวง อันเป็นบรรดาศักดิ์ชั้นที่ 1 และต่อมาได้เลื่อนเป็น วระกมรเตงอล ศรีชเยนทรวรมม ต่อมาในสมัยพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน ได้รับการแต่งตั้งเป็นราชครู ที่ตำแหน่ง “อูลีเซ็งพระกมรเตงอัญศรีชเยนทรวรมม” อันเป็นตำแหน่งที่น่าจะสูงกว่าตำแหน่งของท่านทิวากรบัณฑิต สังเกตได้ว่า “อูลีเซ็ง” มีคำว่า “พระ (วระ)” ประกอบ ส่วนมีคำว่าวรมมต่อท้ายนั้นเพราะท่านน่าจะเป็นเชื้อวงศ์สำคัญ หรืออาจได้รับเมื่อท่านได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

4) ใช้เป็นคำประกอบหน้านามเทพเจ้า และรูปเคารพในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา ในสมัยก่อนเมื่อพระนคร บรรดาเทพเจ้าทั้งหลายจะได้รับการขนานยศเช่นเดียวกับกษัตริย์ เจ้าชาย และขุนนางชั้นสูง คือ ตำแหน่ง “กมรเตงอล” ซึ่งหมายถึงเจ้าชีวิตของข้าหรือเจ้ากู แต่มีข้อที่น่าสังเกตคือหน้าคำ “กมรเตง อล” จะมีคำว่า “วระ” ประกอบเสมอ เช่น ในจารึกภูมิเจเรีย (ปลายพุทธศตวรรษที่ 12) กล่าวถึงนามพระวิษณุว่า “วระ กมรตาณ นารายณ” อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า “วระกมรตาณอลศรีกปีลาทเวระ” (อีกนามหนึ่งของพระวิษณุ) จารึกภูมิคอมเรีย (พ.ศ.1227) และจารึก K. 528 กล่าวถึงนามพระ

อิศวร หรือพระศิวะ ว่า “วระ กมรเตง อลศรีเกทาศวร” ส่วนพราหมณ์ ผู้ทำพิธีเกี่ยวกับการเซ่นสังเวยเทพเจ้า หรือนักบวชที่มีสมณสูงในพุทธศาสนาจะได้รับขนานยศเพียง “กมรเตงอล” เท่านั้น (ไม่มีคำว่า วระ) เช่น กมรเตง อลศรีราชภิกษุ หรือมียศต่ำกว่านั้น เช่น มรเตง เทวสวามี (ผู้ทำพิธีทรมสัตรีถวาย แต่พระศิวะที่ปรากฏในจารึกภูมิอมเรียง) คำว่า “วระ กมรเตงอล” ที่ใช้นำหน้าพระนามรูปเคารพหรือเทพเจ้านี้ ปรากฏหลักฐานในจารึกมาจนถึงต้นสมัยพระนคร แต่หลังจากนั้น ซึ่งคาดว่าน่าจะประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 คำนำหน้าพระนามรูปเคารพ หรือเทพเจ้าก็ใช้ “กมรเตงชคต” แทน และใช้ตลอดมาจนถึงสิ้นยุคสมัยพระนคร

คำว่า “กมรเตงชคต” นี้เป็นการนำคำในภาษาเขมร คือ กมรเตง ที่แปลว่า เจ้า มารวมกับคำในภาษาสันสกฤต คือ ชคต (จารึกบางแห่งจารึกเป็น ชคต) ที่แปลว่า โลก หรือจักรวาล เมื่อรวมกันจึงได้ความหมายว่า เจ้าโลก หรือเจ้าจักรวาล (คำว่า ชคต นี้ บางแห่งแปลว่า สัตว์โลก หรือปวงชน เมื่อนำมารวมกับคำว่ากมรเตง จึงมีความหมายว่า เจ้าแห่งสัตว์โลก หรือเจ้าแห่งปวงชน) เริ่มปรากฏหลักฐานในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1345-1393) จากข้อมูลจารึกระบุว่า เมื่อพระองค์ทรงรวบรวมอาณาจักรกัมพูชาเป็นปึกแผ่นแล้วพระองค์ก็ได้สถาปนาลัทธิเทวราชขึ้น ตามลัทธิเทวราชแก่นของราชอาณาจักรของกษัตริย์ได้ประดิษฐานอยู่ในรูปของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ซึ่งในจารึกเรียกว่า “กมรเตงชคต” แต่เนื่องจากในจารึกไม่ได้บ่งไว้ว่าอะไรคือ “กมรเตงชคต” แต่ก็คิดกันว่าจารึกภาษาเขมรนี้คงหมายถึงเทวราช และเทวราชของนี้ก็อาจเป็นประติมากรรมที่แสดงถึงแก่นของพระราชอำนาจของกษัตริย์ หรือพระราชา ซึ่งในอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลฮินดู โดยเฉพาะที่เน้นการนับถือองค์พระศิวะมักจะเห็นแนวโน้ม ที่ปรากฏอยู่ในประเทศอินเดีย และได้พัฒนามาเป็นลัทธิเคารพบูชาชคตริย สาระของความเป็นกษัตริย์ หรือตั้งที่มีกล่าวถึงในคัมภีร์หลาย ๆ เล่มว่า “อิตตาส่วนใน” เชื่อกันว่าสถิตอยู่ภายใน “ศิวลิงค์” ที่ตั้งอยู่บนฐานเป็นชั้น ๓ ศูนย์กลางของเมือง ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของโลกด้วย ศิวลิงค์ศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นเสมือนหลักของเมือง เชื่อว่าได้รับมาจากพระศิวะ โดยผ่านสื่อที่เชื่อมระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ คือ นักบวชพราหมณ์ ผู้ซึ่งจะเป็นผู้มอบให้แก่กษัตริย์ ความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างกษัตริย์และเทพเจ้าโดยผ่านตัวกลางคือพราหมณ์นั้นเกิดขึ้นบนภูเขาคันคัสติลท์ ซึ่งมักจะตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของเมืองหลวง และด้วยหลักการเดียวกับที่กล่าวมานี้ อาจจะสันนิษฐานได้ว่า ประติมากรรมอันเป็นเครื่องแสดงถึงแก่นแท้ อำนาจของกษัตริย์เขมรโบราณที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 นั้น ก็น่าจะเป็น ศิวลิงค์ นี้เอง ซึ่งในจารึกสลักที่กอกธม 2 (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 181-227)

มีบันทึกว่า การสถาปนาลัทธิอันศักดิ์สิทธิ์ พระราชพิธีได้ประกอบขึ้นโดยพราหมณ์หรือพราหมณ์ ผู้เชี่ยวชาญในเวทมนตร์คาถา ที่มาจากชนบทและมาประกอบพิธีสถาปนา “กมรเตงชคต” หรือ เทวราชขึ้น ณ ยอดเขาพนมกุเลน ต่อจากนั้น กษัตริย์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 2) ก็ได้มอบให้พราหมณ์คือไววัลย์ และสกุลของเขาเป็นผู้ประกอบพิธีเทวราชสืบต่อมา

กมรเตงชคต หรือ เทวราช ในรูปของศิวลิงค์นี้ กษัตริย์พระองค์ใหม่ที่ขึ้นครองราชย์สืบต่อมา จะนำไปประดิษฐานไว้ ณ ราชธานีที่ซึ่งกษัตริย์พระองค์นั้นประทับอยู่เสมอ เพื่อปกป้องราชอาณาจักรของพระองค์ตั้งขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 เมื่อพระองค์ย้ายราชธานีไปอยู่ที่เกาะแกร์ พระองค์ก็ได้นำเทวราช หรือ กมรเตงชคต ไปด้วย และประดิษฐานอยู่บนยอดปราสาททองคำกลางหลังใหญ่ ของเทวสถานทีเกาะแกร์ มีชื่อปรากฏในจารึกว่า “กมรเตงชคต ราชยะ” หรือ “เจ้าแห่งจักรวาลผู้ทรงกษัตริย์ภาพ” (G. Coedès. 1964 : 222)

นอกจากนี้ ศิลปินสลักที่กอกธม 2 ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ไม่เพียงแต่กษัตริย์จะต้องนำ กมรเตงชคต ไปประดิษฐานไว้ ณ ราชธานีที่พระองค์ประทับอยู่เท่านั้น การตั้งชื่อก็จะตั้งให้สอดคล้องกับพระนามของพระองค์ด้วย เช่น พระเจ้าอินทรวรมัน ได้ทรงประดิษฐานกมรเตงชคต หรือเทวราชไว้ที่ปราสาทบกกอง ในชื่อว่า “อินทรศวร” (อินทร (วรมัน) +อิศวร) พระเจ้ายโสธรวรมัน ได้ทรงประดิษฐาน กมรเตงชคต หรือเทวราช ไว้ ณ ปราสาทพนเขาพนมบาเค็ง ในชื่อว่า “ยโสธรศวร” (ยโสธร+อิศวร) ซึ่งการสร้างรูปเคารพของ กมรเตงชคต หรือ เทพเจ้าแห่งจักรวาล ซึ่งเป็นภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ โดยเรียกชื่อตามพระนามนี้ ยอร์ช เซเดส์ (2435 : 94) ตั้งข้อสังเกตว่า ด้วยวิธีนี้จะสามารถทำให้สาระของบุคคลที่ตนต้องการบูชาสถิตฝังแน่นอยู่ในนั้นชั่ววันรันดร์ และถ้าหากว่าตามตำนานของอินเดียโบราณบางเรื่องแล้ว พวกเขาเชื่อว่าอิตตาของบุคคล จะถูกรักษาไว้ในชื่อและรูปร่างของเขา จะเห็นได้ว่าพิธีดังกล่าวนี้ย่อมนำไปสู่การยกคนขึ้นเป็นพระเจ้าได้อย่างแท้จริง

ลัทธิการบูชาบุคคลเป็นประหนึ่งเทพเจ้านี้ ต่อมาก็มิได้จำกัดอยู่เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงเชื่อบุคคลชั้นสูงที่ได้รับการยกย่องบางท่านด้วย ซึ่งบุคคลเหล่านี้เมื่อเสียชีวิตแล้ว ขนุนหลังก็จะสร้างรูปประติมากรรมแทนองค์อุทิศให้ โดยมีสร้างเป็นรูปเทพเจ้านั้นนับถือ ซึ่งพบทั้งรูปประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา และเมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ตั้งพระนามรูปประติมากรรมดังกล่าว โดยเอาพระนามของผู้ที่ได้รับ การอุทิศผสมเข้ากับนามของเทพเจ้า เช่น พระเจ้ายโสธรวรมัน พระราชโอรสและผู้สืบต่อจากพระเจ้าอินทรวรมัน ได้ทรงสร้างรูปประติมากรรมของพระราชบิดา พระราชมารดา และพระอัยกาอัยกีของพระองค์ รูปประติมากรรม

ทั้งหมดนี้มีชื่อเรียกผสมกันส่วนแรกเป็นราชทินนามของเจ้าชายหรือเจ้าหญิงที่ได้ถูกยกขึ้นเป็นพระเจ้าแล้ว ส่วนหลังเป็นพระนามของพระอิศวรหรือไม่ก็เทวีตามแต่จะเป็นเพศใดธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ได้เป็นสิ่งยึดถือและปฏิบัติสืบทอดต่อมาในทุกยุคทุกสมัย ซึ่งในภายหลังก็ยังได้รวมถึงบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่หากแต่มีความดีจนได้รับ การยกย่องบูชา ก็จะได้รับ การปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้ หรือแม้แต่การสร้างรูปประติมากรรมแทนตัวแล้วถวายนามตามเทพเจ้าก็เช่นกัน ฉะนั้นรูปประติมากรรมในศิลปะเขมรที่สร้างขึ้นเป็นรูปเทพเจ้าส่วนใหญ่จึงมีทั้งรูปที่สร้างอุทิศเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว และเพื่อผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่

คำว่า “กมรเตงชคต” นี้เข้าใจว่า ในระยะแรกคงใช้เรียกเฉพาะพระนามของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือเทวราช คือ ศิวลึงค์ เท่านั้น ซึ่งต่อมาสัญลักษณ์นี้ได้นำไปประดิษฐานไว้ตามหัวเมืองสำคัญต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจของกษัตริย์ในการปกครองดินแดนเหล่านั้น เช่น “กมรเตงชคตศรีวิบูลยศวร” ที่ประดิษฐานอยู่ที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 171-175) “กมรเตงศรีศิขริศวร” ประดิษฐานอยู่บนยอดเขาพระวิหาร (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 164-170) “กมรเตงชคตลึงค” แห่งเมืองพะนุรทงง (ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ไหน) “กมรเตงชคตวันรุง” ประดิษฐานอยู่บนยอดเขาพนมรุง (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, 2529 : 226-243) “กมรเตงชคตวิมาย” ประดิษฐานอยู่ที่ปราสาทหินพิมาย “กมรเตงชคตศรีภทรศวร” ประดิษฐานที่ปราสาทวัดภู ประเทศ สปป. ลาว (ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4, 2513 : 261-262) เป็นต้น

ในระยะแรกประติมากรรมที่สร้างด้วยกรรมที่กล่าวมานี้ ก็ตั้งพระนามโดยมีคำว่า “วระกมรเตงอญ” นำหน้า ต่อมาก็ปรากฏหลักฐานว่าประติมากรรมที่สร้างอุทิศให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้วจะใช้คำว่า “กมรเตงชคต” นำหน้าพระนามแทน เช่น กมรเตงชคตเสนาปติไตรโลกยวิชัย (จารึกปราสาทหินพิมาย) กมรเตงชคตศรีวิโรศวร (จารึก หลักที่ 111 พ.ศ. 1730) และพระนามรูปประติมากรรมบางส่วนที่ปรากฏอยู่ที่ปราสาทพิมานอากาศ เป็นต้น

คำว่า “กมรเตงชคต” นี้ ก็ยังปรากฏหลักฐานว่า ได้ถูกนำมาใช้เรียกพระสรีระธาตุของพระมหากษัตริย์ ที่สิ้นพระชนม์แล้วพระองค์หนึ่งในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ดังปรากฏหลักฐานในจารึกดงแมนางเมือง (พ.ศ.1710-จารึกในประเทศไทย เล่ม 4, 2529 : 109-116) พบที่อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ว่า พระมหाराชาอิธราชผู้มีพระนามว่ากรุงศรีธรรมมาโคก ได้ถวายสิ่งสักการแด่พระสรีระธาตุ ซึ่งมีพระนามว่า “กมรเตงชคตศรีธรรมมาโคก”

คำว่า “กมรเตง อญ” ที่ใช้เรียกนำหน้าเทพเจ้า มีปรากฏหลักฐานในเอกสารสมัยอยุธยาเช่นกัน คือตำราคชกรรมอันเป็นบทมนตร์ภาษาเขมรที่พจนนิบาใช้อ่านในพิธีกรรมบวงสรวงประกอบในพระราชพิธีคชกรรม โดยปรากฏในรูป “กมรเตงอญ” เช่น “สิทธิ สวสติ อญ ภาวนา เนหะ คิ ราชะห วระศาสนา วระกมรเตง อญ ต ประเมศวร ปนทูล ต วระกมโม...” (แปลว่า ความสำเร็จ ความสวัสดิ ข้าภาวนา นี้คือ ตามนี้พระคำสอนของ พระกมรเตงอญประเมศวร (นามพระอิศวร) สิ่งยังพระกรรม) และนอกจากพระประเมศวรและยังปรากฏในชื่อเทพอื่นอีก 2 องค์ คือ “วระ กมรเตง อญ หนุมาน” และ “วระ กมรเตง อญ ถา สิทธิ” จะเห็นว่า “กมรเตง อญ” ที่ปรากฏในตำราคชกรรมนี้มีรูปไม่ต่างไปจากที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยพระนครนิก ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า ตำราคชกรรม ส่วนดวงดังกล่าวสืบทอดมาจากสำนวนโบราณสมัยเขมรยุคพระนคร และยังคงรักษาดั้งเดิมไว้ได้จนถึงสมัยอยุธยา

กมรเตง อัญ : การคลี่คลายรูปคำ และความหมายในยุคหลังสมัยพระนคร

หลังพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ภายหลังจากล่มสลายของอาณาจักรเขมรยุคเมืองพระนคร อาณาจักรเขมรได้สถาปนาขึ้นใหม่ ณ บริเวณปากลุ่มแม่น้ำโขง แถบเมืองพนมเปญ ในปัจจุบัน ในยุคนี้ไม่ปรากฏหลักฐาน การใช้คำ “กมรเตง อัญ” มาประกอบนำหน้าชื่อบุคคลสำคัญ หรือพระเจ้าเพื่อยกย่อง บูชา หรือเพื่อแสดงถึงฐานันดรศักดิ์อีกเลย (ประภากร. 2541 : 108) แต่กลับพบว่า มีการใช้คำอื่นมาแทน เช่น พระยา เจ้าพระยานักองค ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ สะท้อนเหตุผล 2 ประการ คือ 1) อิทธิพลศาสนาพุทธนิกายน ที่เข้ามามีบทบาทในราชสำนักเขมรในยุคนี้ได้ลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ของตัวบุคคลลง 2) อิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอยุธยาที่กำลังขยายเข้าไปในเขมร

อย่างไรก็ตาม การใช้คำนำหน้า “กมรเตง อญ” กลับยังปรากฏอยู่ในเอกสารทางฝ่ายอยุธยา ซึ่งอดีตเคย อยู่ภายใต้ อิทธิพลทางการเมืองเขมรยุคเมืองพระนครมาก่อน แต่รูปคำเปลี่ยนแปลงไปมากเป็น “กุมถาแดง” และสถานะก็ถูกลดลงเป็นเพียงคำนำหน้าตำแหน่งของตำรวจซึ่งมีศักดินาสูงสุดเพียง 600 ไร่เท่านั้น

บทสรุป

คำว่า “กมรเตง อญ” เป็นมูลศัพท์ที่พบหลักฐานการใช้อยู่ในเอกสารที่ทำขึ้นภายใต้วัฒนธรรมเขมรโบราณ ซึ่งการศึกษาถึงความหมาย พัฒนาการ และการใช้คำครั้งนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจคือ

1. คำนี้ น่าจะเป็นคำในภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก ในกลุ่มมอญ-เขมร และอาจไม่มีความเกี่ยวข้องกับภาษาในตระกูลมลาโย-พอลินีเซียนตามนักวิชาการบางท่านได้เสนอไว้แต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากที่มาของคำนี้ปรากฏหลักฐานในภาษาเขมรโบราณมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นอย่างน้อย และพบหลักฐานการใช้ทั้งเอกสารในภาษามอญโบราณ และภาษาเขมร

2. คำนี้มีความหมายตามตัวว่า “เจ้ากู” ถูกนำมาใช้ประกอบหน้าตำแหน่งนามของบุคคลชั้นปกครอง ในวัฒนธรรมเขมรโบราณ (คล้ายคำว่า สมเด็จ ในวัฒนธรรมลุ่มน้ำเจ้าพระยา) เพื่อแสดงถึงชั้นยศและ/หรือสถานภาพทางสังคมของบุคคลในราชสำนักเขมรโบราณ โดยในยุคก่อนพระนครพบว่า คำนี้จะมีรูปแบบการใช้เหมือนกัน ทั้งในคำนำหน้าเทพเจ้าและบุคคล แต่ครั้งถึงสมัยพระนคร พบว่าการใช้ “กัมรเตง อัญ” เพื่อนำหน้าตำแหน่งนาม มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะคำนำหน้านามเทพเจ้าสำคัญ พบว่ามีการใช้ คำว่า “กัมรเตงชคต” ที่มีความหมายว่า “เจ้าแห่งจักรวาล หรือเจ้าโลก” มาแทน “กัมรเตง อัญ” ในความหมายว่า “เจ้ากู” ส่วนคำนำหน้าตำแหน่งนามบุคคลสำคัญ ยังคงใช้ “กัมรเตง อัญ” เป็นคำประกอบหน้าเช่นเดิม เพียงแต่เมื่อต้องการแสดงให้เห็นความแตกต่างทางฐานันดรชั้นนั้น จะมีคำอื่นเข้ามาประกอบอีกที่ เช่น พระมหากษัตริย์จะต้องมีคำว่า ฐลีเซิง, วรรษปาท, ฐลีวะระพานำหน้า กัมรเตง อัญ และมีทิวะต่อท้ายพระนาม หรือชนชั้นที่เป็นเชื้อวงศ์ ก็จะใช้กัมรเตง อัญ นำหน้าตำแหน่งนาม และมีคำว่า วรรษัน ต่อท้ายพระนาม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อสิ้นยุคสมัยพระนครไม่ปรากฏหลักฐานการใช้คำ กัมรเตง อัญ มาประกอบหน้าตำแหน่งนามในราชสำนักเขมรอีก มีปรากฏอยู่บ้างเฉพาะในวรรณกรรมเท่านั้น แต่พบว่า คำนี้ยังปรากฏในเอกสารในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมเขมรมาก่อน แต่รูปคำเปลี่ยนแปลงไป และหน้าที่คำถูกลดฐานะลงเหลือเพียงคำประกอบหน้าตำแหน่งนามของข้าราชการในระดับล่าง ๆ เท่านั้น

3. คำว่า “กัมรเตง อัญ” รูปคำที่เก่าที่สุดคือ “กมรตาง อล” “กมรตาง อล” ปรากฏหลักฐานในเอกสารที่มีอายุอยู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 จากนั้นรูปคำได้เปลี่ยนไปเป็น “กมรเตง อล” “กมรเตง อล” ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-18 หนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า เสียงพยัญชนะท้ายในคำว่า เตง เสียงพยัญชนะ /ง/ บางครั้งออกเสียงเป็นพยัญชนะ /ญ/ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในคำยืมภาษาเขมรในภาษาไทยหลายคำ เช่น เพ็ญ บางแห่งออกเสียงเป็น เพ็ง เบ็ญจา เป็น เบ็งจา รัญญู เป็น รัญญู เป็นต้น ซึ่งนักภาษาศาสตร์มักอธิบายว่าลักษณะดังกล่าวเป็นการออกเสียงเพี้ยนที่เกิดจากกระบวนการยืมคำภาษาเขมรในภาษา

ไทย แต่จากหลักฐานที่ปรากฏในกรณีของคำว่า กัมรเตง อัญ กัมรเตง อัญนี้ แสดงให้เห็นว่า เดิมในภาษาเขมรก็ออกเสียงพยัญชนะท้าย /ง/ และ /ญ/ สลับกันอยู่แล้ว ฉะนั้นการออกเสียงเพี้ยนพยัญชนะท้าย /ญ/ เป็น /ง/ อาจไม่ได้เกิดจากกระบวนการยืมคำก็เป็นได้

4. ภายหลังเมื่อพระนครล่มสลาย คำนี้ยังปรากฏหลักฐานการใช้ในยุคต่อมา แต่ทั้งความหมายและรูปคำเปลี่ยนไปมาก ปรากฏหลักฐานในเอกสารวรรณกรรมของราชสำนักกัมพูชายุคหลังพระนครรูปคำเปลี่ยนเป็น “คมแดง” แต่ไม่พบว่ามีการนำมาใช้ประกอบหน้าตำแหน่งนาม ในขณะเดียวกันกลับพบคำนี้ในเอกสารแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีรูปคำใกล้เคียงกว่าที่พบในเอกสารของฝ่ายกัมพูชา และยังใช้เป็นคำประกอบหน้าตำแหน่งนามอยู่ ดังปรากฏหลักฐานในกฎหมายตราสามดวง หมวดพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และ นาทหารหัวเมือง ปรากฏตำแหน่งนามในกรมพระสุรัสวดีมีคำ “กุมภาแดง” ประกอบหน้าหลายตำแหน่ง คือ (ศิลปากร, กรม. 2521 : 127-128)

กุมภาแดงจุลาเทพภักดีศรีกันดารพล ทหาร
ขึ้นฝ่ายซ้าย นา 600

กุมภาแดงอินประยาธิกริย พลเรือนขึ้นฝ่าย
ซ้าย นา 600

กุมภาแดงเบญจกริย ขึ้นฝ่ายซ้ายนอกทั้งปวง
นา 600

กุมภาแดงธาราษาชาติการีศรีกันดารพล ๆ
เรือนขึ้นฝ่ายขวา นา 600

กุมภาแดงเสนาภูษาชาติการีศรีกันดารพลทหาร
ขึ้นฝ่ายขวา นา 600

กุมภาแดงธารามาธิกริย ขึ้นฝ่ายขวาทั้งปวง
นา 600

คำว่า “กุมภาแดง” ที่ปรากฏในเอกสารกฎหมายตราสามดวงนี้ จะเห็นว่ามีรูปคำ และเสียงคล้ายกับคำว่า “กมรเตง” มาก (คำว่า อล ถูกตัดทิ้งไป) ซึ่งการกลายรูปกลายเสียงในลักษณะนี้ น่าจะเกิดขึ้นจากการวิวัฒนาการของคำในท้องถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาเอง ดังจะเห็นได้จาก คำนี้เริ่มปรากฏให้เห็นการเปลี่ยนแปลงมาแต่ครั้งสุโขทัยแล้ว ดังปรากฏหลักฐานในจารึกของสุโขทัยหลายแห่ง คำว่า “กมรเตง อล” ในสุโขทัยมีหน้าที่เช่นเดียวกับที่ใช้ในสมัยพระนคร คือ เป็นคำประกอบหน้านามของพระมหากษัตริย์ แต่เขียนตามเสียงเป็น “กัมรเตง อัญ” ต่อมาคำว่า “กัมรเตง” เปลี่ยนเสียง /อะ/ ที่ /ก/ เป็น /อุ/ เป็น “กมรเตง อล” ดังปรากฏหลักฐานในบทมนตร์ภาษาเขมรที่พุทธนิบาใช้ใช้อ่าน ในพิธีกรรมบวงสรวงประกอบในพระราชพิธีชุกรกรรม และต่อมาในสมัยอยุธยาจึงกลายเป็น “กุมภาแดง” ในท้ายที่สุด

และมีความหมายเป็นเพียงคำประกอบหน้าตำแหน่งนามของ
ข้าราชการระดับล่างเท่านั้น

Par Saveros Pou. *Dictionnaire Vieux Khmer-Francais-
Anglais*. Cedoreck. Paris, 1992.

บรรณานุกรม

จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ.
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 จารึกภาษามอญโบราณ.
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, เล่ม 4 อักษรขอม. หอสมุด
แห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

จารึกสมัยสุโขทัย. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง
700 ปีลายสือไทย, 2526.

จิตร ภูมิศักดิ์. ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2548.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง
ของประเทศไทยฯ. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2513.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง
ของประเทศไทยฯ. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2513.

ยอร์ช เซเดส์. เมืองพระนคร (ปรานี วงษ์เทศ แปล). กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์มติชน, 2535.

ศิลปากร, กรม. คำฉันท์ดุซงู้สังเวย คำฉันท์กล่อมช้าง ครั้นกรุง
เก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร. กรุงเทพฯ : กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545.

ศิลปากร, กรม. ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ เล่ม 3 คำพากย์
รามเกียรติ์ภาษาเขมร. กรุงเทพฯ : จงเจริญการ
พิมพ์, 2547.

ศิลปากร, กรม. เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้น
ส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2521.

Coedès, G. *Les États Hindouïses D'Indochine et
D'Indonésie*. Paris : Editions E. de Boccard,
1964.

Coedès, G. *Inscriptions du Cambodge*. Vol.I-VIII, Paris :
Ecole Française d' Extrême-Orient, 1937-
1966.

Long Seam. *Dictionnaire Du Khmer Ancien*. Phnom
Penh Printing House, 2000.

Majumdar, R. C. *Inscriptions of Kambuja*. The Asiatic
Society. Calcutta, 1953.